

Թիւն է և ուն կողմից թիւադրուած կամ սարքուած չգիտենք: Չատ անգամ տեսել և ներկայ ենք եղել ոչ միայն վարդապետների (թէկուզ երկնքից աստղեր վեր բերելու շափ արժանաւոր), այլ և եպիսկոպոսներին, անգամ կաթողիկոսներին կամ այլ նշանաւոր աշխարհականներին հոգեհանգստներին, բայց նրանց պատկերը հոգեհանգստներին սեղանի վրայ ու, աւետարանի ու խաչի գլխին տեղադրելը տեսել:

Ցանկալի էր իմանալ և ճանաչել այդ անխորհուրդ և տգիտ նորամուծութեան հերքող հեղինակին:

Ճշմարտութեան լիովին մեր պարտքը հատուցած լինելու համար չենք կարող չափելոյն, որ պատկերը, ինչպէս ստուգեցինք, բերուած էր դամբանակի հեղինակի հօր—արժանապատիւ Ղեկնդ քահ. Աթանասեանի ասելից:

Այս եղելութեան ճշտութիւնը՝ համարձակութիւն է տալիս մեզ ասելու, թէ երբեք արժ. հայրը, որ նոյնպէս ներկայ էր հոգեհանգստին և օրուան պատարագին այդ նորամուծութիւնից կանխապէս տեղեկութիւն ունէր: Դուք է, ով գիտէ, հէնց նա էր թոյլ տուել, իսկ եթէ ոչ, հայտաւ ուն թոյլտուութեամբ և հաճութեամբ է եղել: Դուք է հանգիստ գիր Մկրտիչ վարդապետն էր կարգադրել կամ արժ. գործակալը: Վերջապէս ցանկալի էր իմանալ և լսել արժ. Ղեկնդ քահանայի բացատրութիւնը... Ուրիշներն անուր չենք տալիս, որովհետեւ ըստուգեցինք, որ այդ տնօրէնութիւնից տեղեկութիւն չեն ունեցել ոչ թեմիս սրբ. առաջնորդը*, որ հոգեհանգստին ներկայ չէր, ոչ եկեղեցու աւագ քահանայ արժ. տէր-Գրիգորը, որ նոյնպէս բացակայ էր, և ոչ էլ հրաւիրագրին ստորագրող երէցփոխ պ. Դ. Գոպոլը:

Մ. Շ. Պ.

Երեւան, 21 մայիսի

*) Այնուամենայնիւ այդ հանգամանքը չէ ազատում նրան պատասխանատուութիւնից, քանի որ առաջնորդն է եկեղեցու ղեկավարը կառավարելու և առանց նրա թոյլտուութեան և կարգադրութեան ոչ ոք ոչինչ չէ կարող և չպիտի համարձակուի տնօրէնել: Այդ ինչ կարգը են նրանիկ եկեղեցիներում: Խմբ.

ԲԵՐՈՒՆԻ ՀԵՏՈՑ ՆՈՐ ՄԵՐԳԵՍԵՐԵՐԸ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ԺՈՂՈՎԱՐՔ*

Մայիսի 4-ին, շաբաթ օրը, երեկոյան նոյն ընդհանուր ժողովի շարունակութիւնն էր: Այս անգամ տղամարդիկ մի փոքր թոյն ու մարձ, իսկ տիկիներն ու օրիորդները մի բնա հազ էին բերել իրենց հետ:

Ժողովը խիստ աղմկալոյզ էր... Բերդապետը... մազ էր մնացել որ տղամարդիկ մի լաւ տուր ու դմից սարքէին:

Քննարկ սեռն էլ անգործ չէր, ամեն կողմից բաց էր թողել հազի տուր... Կարծես մի նոր հռովմ պիտի ազատէին:

Անցեալ ժողովին պ. Խունուցի արձակած նետը դեռ գուրս չէր եկել մի քանիսի կողմից, պէտք էր դուրս բերել, պէտք էր մարտուն, պէտք էր արդարաւալ հասարակութեան առաջ. ինչպէս կարելի է ասել, որ վարչութիւնը շատ-շատերին մերժել է աշխատանք տալուց:

Դա էր առաջին գործը պ. Յարութիւնեանի և իւր մի քանի համակուսակների Բայց ինչպէս մի դրութիւնից միւր մտնել, ինչ ձեռք պ. Խունուցիին սեպ չեղ, նրա արձակած նետն իրեն ուղղել:

Չատ հեղինակութեամբ: Գրգռողանք ծառանքերից մէկի՝ աշխատանքի տան կառավարչի՝ վարչութեան նախագահին ուղղած նամակը, որը պատասխան է նոյն նախագահի հարցերին, և... կարգադրանքը:

Այստեղ գարձաւ հարց է առաջ գալիս. Ինչպէս կարգանք նամակը. չէ որ այդ խնդիրը փակուել է անցեալ ժողովում. ինչպէս նորոգելը:

Այստեղ էլ մի առանձին դժուարութիւն չկայ, քանի որ ժողովի նախագահ պ. Մելիքեանը համամիտ է մեզ հետ: Գ. Մելիքեանը, իբրեւ, ցանկանալ էր, որ նամակն անպատճառ կարողացուի, դրա համար էլ ամեն միջոցի դիմում էր: Իսկ ժողովականներն անյարմար էին համարում այդ բանը, առարկելով թէ ընթացիկ յարմար չէ աղուէտին տրդարացնելու համար իւր պոչը վկայ կանչել:

Սկզբում պ. Մելիքեանն ասաց, որ

*) Տես Շաբաթը № 82.

նամակը կարգադրու համաձայնողները թող ձեռք բարձրացնեն, իսկ երբ տեսաւ, որ ոչ մի ձեռք չկայ բարձրացրած, անճարացած գիծից ժողովականներին հետեւեալ խօսքերով.

«Գարնայք, թոյլ տուէք իրաւունք տամ ինձ նամակը կարգադրելու»:

Այդ ժամանակ ժողովականներից մի քանիսը յայտնեցին, որ եթէ նամակը կարգադրուի, իրենք իրաւունք կունենան նրա դէմ առարկելու իրենք անելու, այսինքն կը վերադառնան նախկին ժողովի նիւթին և դուր ժամավաճառութիւն կանեն:

Գ. Մելիքեանը համաձայնեց ներանց հետ:

Իսկ պ. Վաչեան, որ համամիտ էր պ. Խունուցիին հետ, տեսնելով որ նամակն անպատճառ պիտի կարգադրուի, բարկացած ասաց, որ եթէ նամակը մէջ իրեն հակառակ մի բան լինի գրուած, ինքը կը թողնի ժողովը և դուրս գրելով:

Ամենքը շշմեց լին: Կարգադրանքը նամակը և, — ով զարմանք, — յայտնուեց, որ ընդամենը մերժումն են ստացել 7—8 հոգի, այն էլ իրենց յօժար կամքով:

Ինչ անուն տանք այդ վարժուէրին: Իսկ նախագահ պ. Մելիքեանը... ինչպէս արդէն տեսնեք, նա իրաւունք պէտք է տար նամակի մասին թեր և դէմ կարծիքներ յայտնելու. սակայն նամակը ընթացումից յետոյ, ի զարմանաւ ամենքի, ինքիւր փակուած յայտարարեց և թոյլ չտուեց, որ մէկն ու մէկը նամակը դէմ մի առարկութիւն անի»:

Իսկ սա բանութիւնն չէ, ինչ է: Օրը ցերեկով էլ, բազմութեան առաջ մարդու կը խաբէր...

Գ. նախագահի այդ վարժուէրն ափաշկարա էր, և բոլորովին զարմանալի չէր լինել, եթէ ժողովականներն իրենց պայքարի մարտադրութիւն:

Այդպէս էլ արին: Ժողովականներից մէկը, պ. Մանուչարեան, պահանջեց, որ արձանագրութեան մէջ մտցնուի, թէ նախագահը ժողովը բաժարուում է:

Այս ձեռք նախագահութեան մի այլ

*) Տես նախագահը էլ անցաւ: Խմբ.

**) Նա բարեգործական ընկեր. ժողով է թէ նախարարութեանը անվարձաբար:

Գ. Տես նախագահը էլ անցաւ: Խմբ.

նմուշ: Ժողովականներից մէկն ամեն ճիշդ թափում էր խօսելու, բայց նրան չէր աջակցում: Համբերութիւնը հատած, վերջապէս փոքր ինչ բարկացած տոնով պահանջեց, որ նախագահը չնշլի, այլ ուշադրութեամբ դիտէ, թէ ով է ցանկանում խօսել և ով ոչ:

Նախագահը.— Գարնայք ինչ քաղաքավարի եղէք:

Այդ խօսքը ըստ պատշաճի յետ դարձուեց ժողովականի կողմից պարոն նախագահին:

Եւ եթէ երկու կողմերն էլ, ընդհանուր քրքրից ստիպուած, խօսեցութեամբ չլուէին, ինչ խօսք, որ բազուկներ պիտի ծածանուէին օդի մէջ:

Այսպէս էլ նախագահութիւն... Ի դէպ պէտք է ասել, որ պ. Խունուցի ներկայ չէր այս ժողովին: Եթէ նա ներկայ գտնուէր, գուցէ ուրիշ գոյն ստանար ժողովը, քան ունէր, գուցէ ժողովականների բերնից մեծ շափով փրփուր հոսէր, քան հոսեց...

Այնուհետեւ ժողովի իւր խորհրդածութեան նիւթ գարձեց ներկայ. 1902 թուի մտից և իրից նախահաշիւը, որի մէջ երկար ու բարակ խօսակցութեան նիւթ գարձու վարչութեան հաշուապահի և գործավարի ուճիկը:

Ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ վարչութեան հաշիւները մինչև այժմ կանոնաւոր հաշուապահութեամբ չեն պահուել, որի պատճառով շատ անգամ հաշիւները մէջ տարբերութիւն է հղել և որի պատճառով համարեն ամեն տարի ընդհանուր ժողովի անդամներն իրենց իրաւունքն են համարել խիստ քննադատութեամբ վերաբերուելու դէպքի նրա գործերը, վարչութիւնն այս տարւոյ համար մտադրուել է վարձել մի հմուտ հաշուապահ և մի գործավար, երկուսի համար նախահաշիւի մէջ մտցնելով 1500 ռ. ուճիկը—1200-ը հաշուապահի համար, իսկ 300-ը գործավարի համար:

Ժողովի անդամների մէջ կային այնպիսիներ, որոնք հակառակ էին վարչութեան այդ որոշման: Նրանք յիմուած էին գլխաւորապէս այն կէտի վրայ, թէ ընկերութեան նպատակն է բարեգործութիւնն անել, և ոչ թէ շուրջաւար ժողովրդի կուպկները սրան ու երան

են լինում ծաղկեցնելու քաղաքները, բնակիչները տառապալի և կրօնապէս բարգաւաճում և յառաջդրում են, սակայն ազատ գիտութիւններն ընդմիջող ոչնչանում են:

Այնուհետեւ յառաջդրւում են միմիայն աստուածաբանութիւնն ու ճարտարագիտութիւնը: Սակայն ժե և ժե դարերից սկսած ճարտարագիտութիւնն էլ վերջնականապէս ընկնում է: Մուտ է այժմը աստուածաբանութիւնը, որը կորցրել է իւր միջին-դարերի ազատ համբերող օգիտ և պարփակուել է արտաքին ձևական սքոլաստիկ դոգմաների մէջ:

Չայտալ թագաւորի դպրոցներին Բոսիարայի բնակիչներն անգրագէտ են, սրովհետեւ ուսուցումը կատարուում է սարթիւրի անհասկանալի արարելովով, ուսումը մեջլիսների պատերից դուրս չէ գալիս և ժողովրդական չի դառնում աշակերտներն ամբողջով և տարբերով չորսը գիտի վրայ, գիտիներ և ամուսնը մեքենայաբար անգիր են աւում: Այլ է պատճառը, որ դուրս գալիս դպրոցներից դուրս են լինում պարօկըն հասարակ գրք կարգալ գրելու կարողութիւնից. էլ ի տղամարդկանց մէջ պատահում են շատից քիչ օւսման հասաւանդներ, բայց կանայք բոլորովին դուրս են ուսումից: Երկրի օրէնքը և սովորութիւնն այդ թոյլ չեն տալիս:

Անգրագէտ արթիւնը ստորագրութեան տեղ գործ են անում իրենց մատակի կամ կիրքը: Դրանցից համարեալ է ամենքն ունենում են:

Ըստ Գեղերի, որը սակայն չի երաշխա-

տալ իրեն ուճիկներ նրանք առաջարկում էին, որ 900 ռ. ուճիկով մի գործավար վարձուի, իսկ աւելացած գումարը նպատակը վրայ աւելացնուի:

Վարչութեան անգամ պ. Սաղաթեւեան համամիտ էր դրանց հետ: Նա աւում էր, որ եթէ մինչև այժմ մենք կանոնաւոր հաշուապահ չենք ունեցել, ինչ մեծ բան է կորել, աւելի լաւ չէ լինել արդեօք, եթէ վարչութիւնը խոյս տայ այս և նման շուրջաւարից: «Ի ներկատի ունեցել, պարոններ,— շարունակում է նա,— որ մենք գործ ունենք 11,936 ռ. 50 կ. չափ մի գրամազկի հետ: Իսկ արժէ 11,936 ռուբլի 50 կ. նախաւորներն բաժանելու համար 1500 ռ. հաշուապահին ու գործավարին առճիկ նշանակել»:

Այդ պարոնները 11,936 ռ. 50 կուպկի գումարը գտել էին ծախսուելիք ընդհանուր 29166 ռ. 50 կ. գումարից հանելով ճաշարանի (5500), գաղաղարանի (4400), աշխատանքի տան (5000) և այլն ծախսերը: Կարծես թէ միևնույն հաշուապահը չպէտք է պահի և՛ ճաշարանի, և՛ գաղաղարանի, և՛ աշխատանքի տան և այլ հաշիւները:

Կային և այնպիսի անձեր, որոնք ընդհակառակը գոր չէին 1500 ռուբլով, այլ ուղղում էին, որ 2000 ռ. նշանակուի, որովհետեւ,— ասում էին նրանք,— 1200 ռուբլով մի հմուտ հաշուապահը պէտք է գայ մօզ մօտ ծառայուի Դաւով այն բանին, թէ հաշուապահը գործունի 11,936 ռ. 50 կուպկի հետ, դա ճիշտ չէ: Հաշուապահը ոչ թէ գործ ունի 11,936 ռ. 50 կ. հետ, այլ 29166 ռ. 50 կ. հետ: Եթէ վարչութիւնը որոշէ, որ այդ գումարը պէտք է բաժանուի մի քանի մասի և պատուով դէս ու դէն ուղարկուի, այդ կարող է անել նաև մի շափաւաւ աղամարդ: Բայց ի նկատի ունեցէք, որ հաշուապահը գործ ունի կուպկները հետ: Ծախսում են 20 ռուբլ. աշխատանքի տան համար կտրուներ քննուի (փողը—եղբ, նիւթը—մուտք). այդ կտրուներից պատրաստում են պանագան ձևի զգեստներ. ծախում են զգեստները (գարձաւ օլը և մուտք), այդ կտրուների մի մասը մնում է և այլն: Այդպէս և միւս իրերը: Ուրեմն, ինչպէս տեսնում էք,

ուրում իւր յայտնած թուերի ճշտութեամբ, պաշտօնական վիճակագրութիւն չլինելու պատճառով, — Ռուսարայի մամուրով երկրում) գոյութիւն ունին 117 բարձր և միջին կարգի դպրոցներ 11,500 ուսանողներով և 340 ստորին կարգի դպրոցներ 70,000 աշակերտներով: Վաղի մուլտերից ստացւում են յօգուտ դպրոցների 235,000 ռուբլի զուտ եկամուտ: Բացի մուլտերի եկամուտներից, ուսուցանող մուլտերն աշակերտների ծնողներից ամեն շաբաթ պարտադիր ետէրներ են ստանում,— ալիւր, բրինձ, իւղ, բամբակ, հացատոփ, խաւով, շաւմա և այլն: Ի դէպ էլ այստեղ ինչի, որ Բոսիարայի կառավարիչները վիճակագրութեան ակնյայտ օգուտները չեն ըմբռնում, որով և թիւրմացութիւնների և սխալ տեղեկութիւնների առիթ են տալիս. Ումաքը ըմբռնում են բայց, իրենց անձնական շահերին հակառակ և վնասակար համարելով, ամեն կերպ խոյս են տալիս վիճակագրութիւնից և արգելքներ են յաբացանում, որ բազմաթիւ ճանապարհորդների հաղորդած տեղեկութիւններն իրար հակասական են լինում. Մենք աշխատել եւրկաթածիլի տեղեկութիւններ չմտցնել մեր յօգուտի մէջ և ամենա-

ճիշտ հաղորդել ընթերցողներին:

(Չընթերցանուի)

Մ. Յարութիւնեան

հիմնադրել Զէյի շիրմը: Զիրմի մօտ առկան սեռի վանք կայ, եթէ կարելի է այդպէս ասել: Նոյնպէս է միւրեք շիրմներ են գտնուում այդտեղ. այդ է միւրեք թաղուած են անցեալ դարերում: Ամենայն երեքշաբթի հարեւրաւոր և հազարաւոր բազմութիւն է գալիս և Զէյի շիրմի վրայ աղօթում. իսկ շորեքշաբթի օրերը յատկապէս այցելում են կանայք:

Վերջապէս միայնաւորը գտնուում է Բոսիարայից 12 վերստ հեռավորութեան վրայ: Այդտեղ է միւրեք մի հիմնալի այգի ունի: Այդտեղ է և էմիրի մամալայի պալատը, որի սենեակները դարբարուած են ամենամեղման գորգերով:

Մի առ մի նկարագրել վերոյիշեալ հնութիւնները, սրբատեղիները, դպրոցները և պալատները՝ անկարող ենք լրբազան և սուղ էջերում:

Սրբազան-Բոսիարայում կայ 360 մեշիկ, որոնցից 8-ը նշանաւոր են իրենց հնութեամբ և ճարտարագիտութեամբ:

Ամեն մի մեշիկին կից մի դպրոց կայ: Դպրոցներն երկու տեսակի են. 1) մեղքէտ—բարձրագոյն ճեմարան, ուր աւանդուած են աստուածաբանութիւնն և մահմեդական արեւելիկ յատուկ սքոլաստիկ գիտութիւնները, և 2) մեթիք, ուր աւանդուած են արաբերէնը, պարսկերէնը և զուտանի հասարակ ընթերցումը, աւանց թարգմանութեան, Բոսիարայում կայ 117 հատ մեղքէտ, իսկ մնացած դպրոցները մեթիքներն են: Բոլոր դպրոցներում մօտ 10,000 ուսանող և աշակերտ կայ:

Բոսիարայի բարձրագոյն դպրոցները շատ յարգել են ամբողջ սիննի դուա-

նութեամբ պատկանող մուսուլման աշխարհում: Արաբից, եւրոպայից և Ռուսիայի Ղազան, Օրենբուրգ և այլ քաղաքներից մասնագիտական ուսումնաժարաւ պատանիները և երիտասարդները շատ պուծ են Բոսիարայ, այնտեղ յազգացնելու իրենց ուսման տեսչը: Դրանք տարիներ շարունակ Բոսիարայում իւրացնում են մոլեռանդ կրօնի վարդապետութիւնը և ապա աւերտելով ցրում են աշխարհիս ընդ ծայրերը, իրենց հետ տարածելով և արժանեցնելով մոլեռանդութեան կայծերը:

Երբ մենք ուսումնասիրում ենք Բոսիարայի անցեալ փառաւոր պատմութիւնը, համոզում ենք, որ այդ երկիրն իրաւամբ արժանի էր գիտութեան և կրօնի կեդրոնաւ բաւձը և պատուաբեր կոչմանը:

Միջին դարերում գիտութիւնները շատ ծաղկած էին Բոսիարայում և Սաւաբդանում: Արաբները տիրելով Բոսիարայում, այստեղ իրենց կրօնի հետ մտցնում են և իրենց բարձր քաղաքագրութիւնը և գիտութիւնները: Այդպէս ժ և ժժ դարերում Սամարղանդում և Բոսիարայում կային բարձրագոյն գիտական ճեմարաններ, մասնագիտացած և աստղաբաշխական գիտարաններ, ուր երկնային լուսատու մարմինների ընթացքն էին դիտում և ուսումնասիրում: Սրբաբացոց հետեւելով, Սամարղանդի Բոսիարայի գիտականներն ուսումնասիրում էին յունական և արաբական վիճիտփայտութիւնը, բժշկական գիտութիւնը իւր բազմաթիւ ճիւղերով, աստուածաբանութիւնը, պատմութիւնը, տիեզերա-

գիտութիւնը, բնական և մաթեմատիքական գիտութիւնները: Ի միջի այլոց, Սամարղանդի գիտականները յօրինել են երկնքի լուսատուների և տիեզերքի քաղաքների պարօկներն լեզուով: Միւշն այժմ էլ այդ քաղաքներն օգտակար են հասկանալու եւրոպական գիտականների համար:

Բոսիարայի ճեմարանում ուսած բազմաթիւ գիտականներից յիշենք միմիայն Աբու-Ալի Ֆահան-իւր Սիւսային: (Վիցին, 1036 թ.): Նա իւր հանձնարով և գիտութեամբ նսեմացրեց իւր ուսուցիչներին և իրեն ժամանակակից բոլոր գիտականներին: Ի միջի այլոց, նա գրեց «Ճարտեր բժշկական գիտելիքների» գիրքը, որը թարգմանուեց լատիներէն և մի քանի դար շարունակ եւրոպայում բժշկական գիտելիքների ուղեցոյցի գերկատարաց:

Սակայն երկար շտեղծ թուրքաստանի ծաղկումն և քաղաքակրթութիւնը: Ժողովի սկզբում հեթանոս 2րդ դիւխանի հրոսակաւորները մէկը միւսի յետոյ մի քանի տարուայ ընթացքում անում են Բոսիարայի ծաղկած քաղաքները, հրդեհում, մոխիր են դառնում, տղամարդկանց սրածուխեան են երթնալու, իսկ կանանց և աղջիկներին գերի վարում: Փառաւոր քաղաքներից միմիայն Բոսիարայի կոչու են մնում: Քաղաքակրթութեան հետքերն իրականում են և տեղի են տալիս բարբառութեան և աղետութեան: Անցեալից մնում է միայն մասնագիտութիւնը, որն ընդունում են 2րդ դիւղի յաղորդները: Յետագայ դարերում, Թէմուրի և օրիշ նշանաւոր իշխողների օրերով, փորձեր

են լինում ծաղկեցնելու քաղաքները, բնակիչները տառապալի և կրօնապէս բարգաւաճում և յառաջդրում են, սակայն ազատ գիտութիւններն ընդմիջող ոչնչանում են:

Այնուհետեւ յառաջդրւում են միմիայն աստուածաբանութիւնն ու ճարտարագիտութիւնը: Սակայն ժե և ժե դարերից սկսած ճարտարագիտութիւնն էլ վերջնականապէս ընկնում է: Մուտ է այժմը աստուածաբանութիւնը, որը կորցրել է իւր միջին-դարերի ազատ համբերող օգիտ և պարփակուել է արտաքին ձևական սքոլաստիկ դոգմաների մէջ:

Չայտալ թագաւորի դպրոցներին Բոսիարայի բնակիչներն անգրագէտ են, սրովհետեւ ուսուցումը կատարուում է սարթիւրի անհասկանալի արարելովով, ո

2-2